

"שירים המספרים על נעורים ותקווה"- שירי עם בגטו וילנה

מערך שיעור ב

מאת תמר מצ'אדו-רקטני ומרים נחום

א. מבוא: דיון – מקומם של שירי עם בתיעוד חיי היהודים בשואה

על השירה העממית בתקופת השואה כותב החוקר משה פראגר:

השיר העממי נבע ופרץ מכל עבר ומבעד לכל סדק, בכל התנאים ובכל הנסיבות [...] לא היתה אולי אף נקודת-ריכוז אחת של היהודים המעונים תחת עול הנאצים, אשר לא יצרה לה פזמוני-שירה עממיים משלה ולצרכיה.^[1]

■ כיצד אפשר להסביר את התופעה שמשה פראגר מתאר? מה גרם ליהודים לשיר בכל מקום ובכל מצב בתקופה קשה זו?

ההיסטוריונית שירלי גילברט מציעה הסבר למשמעותם של השירים בעבור היהודים בתקופת השואה. קראו את דבריה וענו על השאלה:

"[...] בהיותם מנותקים – הן במישור הרגשי הן במישור הפיזי – חשו הקרבנות שחיוני שמשו או מישהו יינצל כדי להעיד על מה שקרה: שהשיר שלהם "ממעמקי הגיהנום" יישמע וש"האחים מעבר לים" יבכו את האבדן. במיוחד מפני שהשירים יכלו להיות מועברים בעל פה ממקום למקום, הם נהיו לכלי מתבקש לצורך כך, ולראיה – מילות השיר עצמן מבטאות לעתים את הכוונה הזאת באופן חד-משמעי."^[2]

■ מה הייתה חשיבותם של השירים בעיני היהודים ששרו אותם בשואה, על פי הקטע שקראתם? מדוע, לטענת הכותבת, השירים התאימו לתפקיד זה?

דיון בכיתה

■ מהם מאפייניה הייחודיים של עדות מסוג זה? מה אפשר ללמוד משיר שאי אפשר ללמוד בדרך אחרת? (נסו לחשוב: באילו מצבים אנשים שרים? במה שונה השירה מדיבור?)

בשיעור זה ננסה "להאזין לגטו" ולהכיר את סיפורו באופן מעט שונה – דרך שירים שליוו את היהודים שחיו בו.

ב. פעילות: מציאות החיים בגטאות לאור ניתוח שירים וקטעי יומן

לפניכם קטעים מיומנו של יצחק רודשבסקי, נער מגטו וילנה, המספר על המציאות שבה שרו יהודים בגטו. קראו את הקטעים שלהלן וענו על השאלות:

אנשים הולכים ברחוב בגטו, וילנה, פולין.

יום רביעי, 25 בנובמבר 1942.

יומנו בגיטו התחיל היום בבהלה, בפניקה, בפחד-מוות. השערים סגורים, הרחובות חסומים, תחנת החלוקה סגורה, כל פקידי היודנראט נעצרו בתיאטרון ותעודותיהם נלקחו מהם. בגטו דממת-מוות. מאות אנשים שכבו היום במחבואים [...] ^[3]

■ מה הייתה להערכתכם השפעתם של אירועים מעין אלו על היהודים בגטו?

יום חמישי, 11 בדצמבר 1942

...עד מאוחר בלילה שרנו, יחד עם הגדולים, שירים המספרים על נעורים ותקווה... ישבנו ליד השולחנות הדלים ואכלנו פשטידה עם קפה, והיינו כל כך מאושרים, כל-כך מאושרים. השירים הזדמרו זה אחרי זה. כבר שעה שתיים-עשרה. אנחנו כאילו שיכורים מחדות-נעורים. לא רוצים ללכת הביתה. שירים מתפרצים וכלל אינם רוצים להיפסק... ^[4]

יצחק רודשבסקי בדרכו לבית הספר, וילנה, פולין.

■ שימו לב לסמיכות של שני התיאורים ביומנו של רודשבסקי: כיצד אפשר להסביר את הפער הבולט בין שני התיאורים?

רודשבסקי מתאר צורך מסוים שמילאו השירים בעיני היהודים במציאות החיים בגטו וילנה. כעת נשמע ונקרא מספר שירים מגטו זה, וננסה לחשוב: מה עשה אותם לפופולריים כל כך? האם הם עונים על הצורך שמזכיר רודשבסקי? איזה פן בחיי הגטו מדגישים שירים אלו במיוחד?

משימת האזנה

על פי המוזיקה בחרו בהגדרה שלדעתכם מתאימה לשיר מההגדרות האלה (במה לדעתכם, על פי המוזיקה, עוסק השיר?):
שירי אהבה; שירי ערש; שירי הומור וסטירה; שירי דלות, עמל ומצוקה; שירים חסידיים; שירי חיילים; שירי ילדים; שירי מחול.

"המנון הנוער"

האזינו למנגינת השיר, וסמנו בדף את ההגדרה המתאימה לדעתכם.

■ איזו אווירה המוזיקה משרה?

מארש (שיר לכת): מוזיקה קצבית שנועדה ללוות ולעודד צועדים בסך, בעיקר במצעדים צבאיים או חגיגיים. המוזיקה של המארש כתובה בקצב זוגי מכיוון שעליה ללוות את קצב הצעידה בימין-שמאל.

קראו את השיר:

המנון הנ'ער

מילים: שמרקה קצ'רגינסקי

לחן: בתיה (באסיה) רובין

תרגום מיידיש: יוסף אחאי

מְזַמְרֵנוּ נְמֵלָא צַעַר,
אֲךְ צַעֲדֵנוּ עִז, נְכוּן.
אָף כִּי צַר אֹרֵב בְּשַׁעַר –
נ' עַר מִסְתַּעַר בְּרוּן.

בֵּין הַנְּעַר כָּל שׂוֹאֵף
יְכַל לֹחֵם הוּא,
לְשָׁנִים אֵין מְשַׁמְעוֹת.
גַּם זְקֵנִים יִכְלוּ
יִכְלוּ הָיִוֹת גַּם הֵמָּה
בְּנֵי גִיל – נ' עַר וְחֵרוֹת.

אֶל נוֹדֵד לֵל' א מְרַגוֹע
הַפּוֹסֵעַ בְּבִטְחָה
לוּ יָבִיא, יִשָּׂא הַנְּעַר
מִן הַגִּטוֹ שִׁיר בְּרִכָּה.

בֵּין הַנְּעַר כָּל שׂוֹאֵף...

ביצוע: חבורת רננים. בתוך: **תחת זיו כוכבי שמים, ניגונים של זיכרון**. בית לוחמי הגטאות.

קצ'רגינסקי כתב את השיר בשנת 1942, ללחן שהיה קיים לפני המלחמה. השיר הוקדש למועדון הנוער בגטו, ומקהלת ילדים שרה אותו בכל אירועי המועדון. הציבור היה נוהג לקום על רגליו בזמן השירה

- מהי התשובה שמספק השיר למציאות החיים בגטו וילנה?
- קצ'רגינסקי כתב את השיר הזה ללחן שהיה קיים עוד לפני המלחמה. מדוע לדעתכם בחר בסוג זה של מוזיקה?
- מדוע לדעתכם היה שיר זה אהוב כל כך אצל הנוער והתושבים בכלל בגטו?

אברהם סוצקובר ושמרקה קצ'רגינסקי במרפסת דירתם בגטו.

"אביב"

האזינו למנגינת השיר, וסמנו בדף את ההגדרה המתאימה לדעתכם.

■ איזו אווירה משרה המוזיקה?

מוזיקת טנגו: שירי הטנגו עוסקים על פי רוב בסיפור על יחסים שבינו לבינה, ובדרך כלל מדובר בהם על שברון לב, כאב, אכזבה, געגועים, ניכור ורגשות אחרים של צער ויגון, אולי בהשפעת המלנכוליה המובנית של המוזיקה. הטנגו נולד בארגנטינה והגיע לאירופה המערבית עם תזמורות נודדות. במזרח אירופה נחשפו למוזיקה הזאת דרך האזנה לרדיו ולתקליטים. רבים מהמוזיקאים הגדולים בפולין היו יהודים, וכניסתו של הטנגו לפולין הייתה קשורה בהם במידה רבה. מסיבה זו נכתבו גם שירים רבים בידיש במנגינות של טנגו – לפני השואה ובשואה.

קראו את השיר:

אַבִּיב

מילים: שמרקה קצ'רגינסקי

לחן: אברהם ברודנו

לחן: לא ידוע

תרגום מיידיש: אהרן מאירוביץ

אַנוּדָה בְּגֵטוֹ,

מֶרְחוּב אֶל רְחוּב בּוֹ

לְמַצֵּא אֶת כָּל מְקוֹם ל' אֵי נְשָׂאָר.

רְעִי כְּבָר אֵינְנוּ,

אֵיךְ זֶה אֲשָׂאנוּ,

אָמְרוּ אֲנָשִׁים, לוֹ דָבָר.

אוֹר שְׁחָק וְתִכְלָל דָּם,

בֵּיתִי עוֹד מוֹאָר בָּם,

אֵךְ מָה לִי תוֹעֵלֶת בְּזֵאת?

כְּרֵשׁ אֶת הַיָּד

אֶל כָּל דְּלֵת אֶפְשׁ'ט:

נְדַבּוּ לִי אוֹר שְׁמֵשׁ מְעֵט.

קַח-נָא, קַח-נָא,

אַבִּיב, כָּל עֶצֶב.

אֵלֵי הַשִּׁיבָה

גִּיל עִם אֶהוּבִי.

וְשִׁים נָא עַל כַּחַל כְּנִפְיךְ,

אֶת לְבַבִּי שִׁים,

שְׂאֵהוּ אֶל טוֹבִי.

"Ess firt kejn weg zurik..." , Jiddische Lieder aus dem Ghetto in Wilna 1941-1943, "gojim", Mine Scheid-Katayama, Vienna, Austria, 1993

את השיר כתב קצ'רגינסקי עם מות אשתו ברברה ב-1943. את מילות השיר הלחין אברהם ברודנו, מחברי התאטרון היהודי בגטו וילנה שנרצח במחנה באסטוניה. השיר נפוץ בגטאות שונים, במחנות וביערות הפרטיזנים.

- איזו כותרת אחרת הייתם נותנים לשיר זה?
- מדוע לדעתכם בחר המשורר לקרוא לשירו **אביב**?
- מה מוסיפה המוזיקה לתוכן השיר?
- מדוע לדעתכם נהיה שיר אישי זה בגטו לשיר עם?

"פונאר"

האיזו למנגינת השיר, וסמנו בדף את ההגדרה המתאימה לדעתכם.

- איזו אווירה יוצרת המוזיקה?

שירי ערש: הספרות היהודית עשירה בשירי ערש. שיר ערש נועד להרגיע את הפעוט ולהשרות עליו רוח טובה כדי להרדימו תוך מנוחה ושלווה. היו שירי ערש עצובים ומלאי געגועים – שירי דאגה לאב שנסע למרחקים או נלקח לסיביר וכדומה – אבל ביסודם היו שירי הערש מבוססים על ביטויי רוח ועדנה. גם שירי העצב מתובלים בדברי הרגעה: "אל דאגה בני... גם אתה גיבור תהיה כשתגדל". מוטיבים מסורתיים אלה נעדרים משירי הערש בתקופת השואה, ואת מקומם תופסים אלמנטים של חרדה ואימה. ^[5]

קבר המוני מכוסה, פונאר, פולין.

פונאר

מילים: נוח וולקוביסקי ושמרק'ה קצ'רגינסקי
לחן: אלכסנדר תמיר (וולקוביסקי)
נוסח עברי: אברהם שלונסקי

שְׁקֵט, שְׁקֵט, בְּנֵי נְחֵרִישָׁה!
 קָאן צוּמְחִים קְבָרִים,
 הַשׁוֹנְאִים אוֹתָם נְטָעוּ
 פֿ'ה מַעֲבָרִים.
 אַל פּוֹנאַר דְרָכִים יוֹבִילוּ,
 דְרַךְ אֵין לַחַזֵר,
 לְבָלִי שׁוֹב הַלֶךְ לוֹ אַבְאָנְעֵמוּ הָאוֹר.
 שְׁקֵט, בְּנֵי לִי, מְטֻמוֹנֵי לִי,
 אַל נְבִקָה בְּכָאב!
 כִּי בֵין כֹּה וְכֹה בְּכִינוּ
 ל' אַ יְבִין אוֹיֵב,
 גַּם הַיָּם גְּבוּלוֹת וְחוֹף לוֹ,
 גַּם הַפְּלֵא סִיג וְסוֹף לוֹ—
 עֲנוּתְנוּ ז' אֶת
 הַיָּא בְּלִי גְבוּלוֹת,
 הַיָּא בְּלִי גְבוּלוֹת.

ביצוע: קולית לוחמי הגטאות, בתוך: תחת זיו כוכבי שמים, ניגונים של זיכרון. בית לוחמי הגטאות.

באפריל 1943 נערכה בגטו וילנה תחרות מוזיקה, ואחד ממשתתפיה היה אלכסנדר וולקוביסקי (לימים תמיר), בנו של הרופא נוח וולקוביסקי. אלכסנדר היה אז בן אחת עשרה ולתחרות הגיש יצירה לפסנתר פרי עטו, **פיאנו שמה**. המתחרים האחרים היו מוזיקאים מקצועיים. אלכסנדר זכה בפרס הרביעי – הישג עצום לילד בן אחת עשרה. לאחר התחרות כתב אביו בית אחד של שיר בפולנית – "chico chico" (שקט שקט) שמו. את הבית הזה תרגם המשורר קצ'רגינסקי לידיש ואף הוסיף שני בתים משלו. את השיר שרו בקביעות בגטו זמרי מקהלת גטו וילנה.

- אילו תחושות מעורר בכך השיר?
- כיצד אפשר להסביר את העובדה שהשיר הפך לאחד משיריה הקבועים של מקהלת הגטו – איזה צורך הוא מילא בעבור היהודים במציאות החיים בגטו וילנה?
- מאילו בחינות שיר זה דומה – במילים ובלחן – לשירי ערש רגילים, ובמה הוא שונה מהם?

"עדי-עד חיינו"

האזינו למנגינת השיר, וסמנו בדף את ההגדרה המתאימה לדעתכם.

- איזו אווירה המוזיקה משרה?

קברט: תאטרון מוזיקלי עם מאפיינים סאטיריים, ביקורתיים, מתגרים ומתריסים. הקברט נולד בצרפת בסוף המאה ה-19. בימי רפובליקת ויימאר התפתח מאוד בגרמניה והתפשט לכל אירופה. בברלין 85% מאנשי הקברט היו יהודים. המוזיקה היא חלק אינטגרטיבי מסוג התאטרון הזה. הקברט פונה אל הקהל הרחב, ולכן המוזיקה מאוד קליטה. אך היא גם מתאפיינת פעמים רבות בחדשנות ובתעוזה.

קראו את השיר:

עדי-עד חיינו

מילים: לייב רוזנטל

לחן: לא ידוע

תרגום מידיש: אהרון מאירוביץ'

עדי-עד חיינו עולם הצת.

עדי-עד חיינו בלי פרוטה אחת.

עוד יתפקעו הם כל שונאינו,

אשר רוצים השחר-פנינו.

חיים אנחנו, עודנו עוד!

נוסיף לנצח כל שעה לחיות.

לחיות נרצה ואף לזכות –

זמנים קעים, אותם בלות.

חיים אנחנו, עודנו עוד!

"Ess firt kejn weg zurik..." , Jiddische Lieder aus dem Ghetto in Wilna 1941-1943, "gojim", Mine Scheid-Katayama, Vienna, Austria, 1993

שיר של אחד הקברטים האחרונים בגטו, אוגוסט 1943. כתב אותו בגטו לייב רוזנטל. רוב שירי הקברט עברו מיד מההופעות בבמה לתפוצה רחבה ברחובות הגטו.

- השיר נכתב בזמן סמוך מאוד לחיסולו של הגטו, בספטמבר 1943. איזו משמעות מיוחדת מקבל השיר לנוכח עובדה זו?
 - מה מקומה של המוזיקה בשיר זה?
 - השיר היה נפוץ מאוד ברחובות הגטו. מה אפשר ללמוד מכך על האווירה בגטו ערב חיסולו?
- ג. סיכום: דיון – התפקידים השונים שמילאה השירה בגטו וילנה

נחזור כעת ליומן שפתחנו בו את השיעור – יומנו של יצחק רודשבסקי:

יום חמישי, 11 בדצמבר 1942

... עד מאוחר בלילה שרנו, יחד עם הגדולים, שירים המספרים על נעורים ותקווה... ישבנו ליד השולחנות הדלים ואכלנו פשטידה עם קפה, והיינו כל כך מאושרים, כל-כך מאושרים. השירים הזדמרו זה אחרי זה. כבר שעה שתים-עשרה. אנחנו כאילו שיכורים מחדות-נעורים. לא רוצים ללכת הביתה. שירים מתפרצים וכלל אינם רוצים להיפסק...

[6]

- באיזו מידה ממלאים השירים ששמעתם את התפקיד שרודשבסקי מדבר עליו? הסבירו.
- מה מוסיפים השירים ששמעתם להבנת עולמם של היהודים בגטו וילנה?

[1] משה פראגר, **מן המיצר קראתי – שירי הגיטאות**, מחנות העבודות, חצרות המוות, הפרטיזנים, הנקם והקרב, מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ט, עמ' ט'

[2] Gilbert Shirli, *Music in the Holocaust, Confronting Life in the Nazi Ghettos and Camps*, Oxford 2005, p.198

[3] יצחק רודאשבסקי, **יומנו של נער מווילנה, יוני 1941-אפריל 1943**, הקיבוץ המאוחד ובית לוחמי הגטאות, תל אביב תשכ"ט, עמ' 71

[4] שם, עמ' 76

[5] משה הורן, **קולות מתוך החושך: המוסיקה במחנות ובגטאות בפולין**, יד ושם, ירושלים תשס"ב, עמ' 217-218

[6] יצחק רודאשבסקי, **יומנו של נער מווילנה, יוני 1941-אפריל 1943**, הקיבוץ המאוחד ובית לוחמי הגטאות, תל אביב תשכ"ט, עמ' 76